

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18-20. században“ Doktori Program

Doktori értekezés tézisei

Baumgartner Bernadette

Kisebbség a kisebbségben

A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918-1940

Témavezető: Dr. habil. Vonyó József

Prof. Dr. Gerhard Seewann

Pécs, 2010

I.

TÉMAVÁLASZTÁS ÉS CÉLKITŰZÉS

A romániai német kisebbségről számos, jól dokumentált monográfia és tanulmány jelent meg. Ezekben egy-egy megjegyzés, vagy jobb esetben néhány mondat erejéig felbukkan a szatmári svábok kérdése, főként a két világháború közötti időszakot tárgyaló részekben. A szatmári svábok történetével foglalkozó szakirodalom a mai napig meglehetősen szegényes. Megjelent a tárgyban néhány kisebb lélegzetű, többnyire német nyelvű monográfia, inkább ismeretterjesztő, mintsem tudományos igényű. A feldolgozások nagy része Németországban született, egykori szatmári svábok tollából, meglehetősen elfogult hangnemben. A magyar szakirodalom máig kevés figyelmet szentelt a kérdésnek, ami annál is inkább meglepő, mert a két világháború között a szatmári kérdés nagy visszhangot kapott a korabeli politikai diskurzusban, s a német kisebbségekkel kapcsolatos asszimiláció-disszimiláció vitában is mint példa, szinte kivétel nélkül előkerült, s előkerül ma is. A disszertáció ennek a hiánynak a pótlására vállalkozott.

Munkámban a Szatmár megyei sváb eredetű közösség két világháború közötti történetét igyekszem bemutatni, ezen belül hangsúlyosan a német mozgalmat, genezisétől a második bécsi döntésig. A mozgalom történetének rekonstruálásán túl arra kerestem a választ, hogy mi volt az oka annak, hogy egy ilyen kis létszámú közösség szerepe egy adott történelmi helyzetben hirtelen felértékelődött, s egymással szemben álló politikai erők kezdtek el versengeni a felette való befolyás megszerzéséért, noha azt a szatmári svábság gazdasági, kulturális és politikai súlya nem indokolta, és addig soha nem is került a figyelem középpontjába.

A disszertáció egyik fontos célja annak tisztázása, hogy melyek voltak azok a nagypolitikai szereplők, amelyek a helyi sváb lakosság identitásáért harcba szálltak, s milyen célok, érdekek vezérelték őket, milyen eszközöket alkalmaztak a számukra ideális eredmény elérése érdekében? Ennek a kérdésnek a tisztázásához meg kellett vizsgálnom a román állam, a német kormányok és társadalmi szervezetek, valamint a romániai németség politikai szervezeteinek állásfoglalásait

és az ügyben tett lépéseit. Ezen kívül tisztáznom kellett az Országos Magyar Párt (s mögötte a magyar állam), valamint a szatmári katolikus püspökség mozgalommal kapcsolatos álláspontját, s azt a stratégiát, illetve azokat a konkrét lépéseket, amelyekkel érdekeiket kívánták érvényesíteni.

Dolgozatom egyik fontos kérdése, hogy a helyi sváb, illetve sváb származású lakosság miként reagált a számára teljesen új impulzusokra. Ezzel kapcsolatban tisztázni kívántam, hogy az egykori telepés falvak lakosságának magyar és/vagy német identitása mennyire a közösség önmeghatározása és saját belső igényei szerint alakult, és mennyire volt az egy külső aktorok által közvetített, vagy esetlegesen egy, a csoportra ráerőszakolt konstrukció.

Disszertációmban ezen kívül kísérletet teszek olyan kérdések megválaszolására, amelyekben a szakirodalom a mai napig alapvetően megosztott. Az első ilyen kérdés a szatmári svábok tényleges létszámára vonatkozik. A korabeli magyar szakirodalom az 1910-es népszámlálási adatokra hivatkozva a lehető legkisebb számot célozta meg, azaz maximum 10 ezer főt. Ezzel szemben a korabeli román, és a német szerzők mind a mai napig 40-60 ezer szatmári svábról beszélnek. A különböző népszámlálási adatfelvételek anyanyelvre, nemzetiségre, beszélt nyelvre és vallásra vonatkozó eredményeit egymással ütköztetve, a katolikus egyház településekre lebontott becsléseit kontrollként felhasználva igyekszem állást foglalni a kérdésben.

A másik vitatott probléma az 1918 előtti asszimilációs folyamat megítélése. A korabeli magyar publicisztika egy „spontán“, minden állami erőszaktól mentes, a magyar nemzettel való érzelmi azonosuláson alapuló, a korszakra lényegében lezárult asszimilációról beszélt. A korabeli román és a német, valamint a Németországba áttelepült szatmári szerzők ezzel szemben a magyar állam tudatos, a katolikus egyház segítségét igénybe vevő, erőszakkal kivitelezett elnemzetlenítő törekvéséről írnak, amelynek eredményeként a vizsgált időszakra már csaknem áldozatává vált a szatmári svábság. Dolgozatomban a magyar állam és a katolikus egyház rendelkezéseit és tevékenységét, valamint, a helyi német közösségek társadalmi, gazdasági, földrajzi (szomszédsági) elhelyezkedését vizsgálva töreksem az asszimilációról kialakult kép további árnyalására.

Igen sok vitát kiváltó kérdés, amelyben dolgozatommal állást kívánok foglalni, a német mozgalom születésével kapcsolatos. Nevezetesen, hogy a kibontakozó mozgalmat a sváb közösség belső, spontán igénye termelte ki, vagy pedig kívülről érkező hatások eredményeként született? A korabeli magyar politikai elit, egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy egy kívülről érkező, erőszakos disszimilációs törekvéstről van szó. A német irodalom ezzel szemben azt az álláspontot képviselte és képviseli, hogy a szatmári svábok esetében egy spontán nemzeti ébredésről van szó, amelyet „csak” felkaroltak az erdélyi szászok és a bánáti svábok, illetve a német állam és a különböző német társadalmi szervezetek.

A római katolikus egyház asszimilációs folyamatban játszott szerepe és a mozgalomhoz fűződő viszonya is ellentétes állásfoglalásokra készíteti a témával foglalkozókat. A német levéltári források, valamint a Szatmári Püspöki Levéltár eddig hozzá nem férhető anyagainak feldolgozásával megkísérlem a kérdést – a politikai összefüggéseket sem figyelmen kívül hagyva – tisztázni.

II.

A TÉMA FORRÁSAI ÉS A FELDOLGOZÁS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

A szatmári svábok két világháború közötti történetének feldolgozásához elsődleges és másodlagos forrásokat használtam. Az elsődleges források a szatmári egyházmegye Püspöki Levéltárából (Szatmárnémeti), a Német Külügyminisztérium Politikai Archívumából (Politisches Archiv des Auswärtiges Amt, Bonn - Berlin), a Magyar Országos Levéltárból, valamint a szatmári falvak plébániáin található Historia Domusokból származnak.

A szatmári katolikus püspökség levéltári anyagának feltárása csak az 1990-es években kezdődött. A két világháború közötti német mozgalomra vonatkozó iratok raktári jelzett nélkül, még feldolgozatlanul „Sváb ügyek” címmel egy dobozban vannak összegyűjtve. A gyűjtemény egy része magát a német mozgalmat tárgyaló iratokat tartalmazza. Ezek között találjuk a helyi plébánosok helyzetjelentéseit, a

mozgalommal szemben megfogalmazott panaszleveleit, a püspöki körleveleket, a papi gyűlések jegyzőkönyveit, a hívek panaszleveleit, a szatmári és temesvári püspökség hivatalos levélváltásait, valamint a szatmári püspökség és a rottemburgi püspökség, illetve más németországi katolikus szervezetek közötti levélváltásokat. Ide tartoznak még a mozgalom vezetői által a püspökségre, a bukaresti nunciatúrára, vagy a Szentszékhez beadott kérések, memorandumok, panaszlevelek. Az iratanyag másik része az egyházi iskolákért folytatott harc iratait tartalmazza: püspöki utasításokat, a helyi iskolaszékek gyűlésein készített jegyzőkönyveket, a bírósági tárgyalásokra készített peranyagokat, a bíróságok határozatait. A román hatóságok, a tanügy minisztérium, a szatmári és zilahi tanfelügyelőségek utasításait, az iskolalátogatások által készített jegyzőkönyveit is itt találjuk, ez utóbbiakat természetesen román nyelven. A püspöki levéltárban talált dokumentumok alapján jól rekonstruálható a helyi papság és a püspökség viszonyulása a mozgalomhoz, a hívek állásfoglalása pro vagy kontra, illetve a dolgozat egyik kulcsfontosságú kérdése, az iskolákért folyó harc. Figyelemre méltóak továbbá a különböző falvak házassági, születési, halotti anyakönyvei, amelyeket szintén a püspöki levéltár őriz.

Fontos és érdekes forrásnak bizonyultak az egykori sváb falvak Historia Domusai is, amelyekből nemcsak az iskolák helyzetéről, hanem a falvakban uralkodó hangulatról, a német mozgalom sikereiről és kudarcairól, illetve a helyi plébánosok mozgalommal szembeni magatartásáról is képet alkothatunk.

A forrásanyag másik csoportját a német külügyminisztérium levéltárában (ma már Berlinben található) összegyűjtött követi jelentések alkotják. Ezekben főleg a bukaresti német követek, a temesvári, a kolozsvári német konzulok, a külügyminisztérium illetékes szerveinek utasításai, a romániai Német Párt vezetőinek jelentései szolgáltak fontos információkkal a szatmári német mozgalom megismeréséhez. Ugyancsak a bonni levéltár anyagaiból rekonstruálható a Fiedler István püspök kinevezését megelőző diplomáciai akció, amelyben német, román és magyar érdekek ütköztek egymással.

A Magyar Országos Levéltár fondjai között meglepően kevés olyan forrás található, amely a szatmári kérdéssel foglalkozik. A külügyminisztérium politikai

osztályának iratai (K 63), rezervált iratai (K 64), és a bukaresti követség anyagai (K 87), valamint a miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának iratai (K 28) között elszórtan találhatunk feljegyzéseket a kérdésről. Ezek többnyire a német mozgalom törekvéseivel és aktuális helyzetével, valamint az Országos Magyar Párt ellenkező irányú erőfeszítéseivel foglalkoznak. A belügyminisztérium rezervált irataiban (K 149) főleg a második bécsi döntés utáni időszakra vonatkozóan bukkan fel időről időre a szatmári kérdés. A jelentésekből kitűnik, hogy a belügyminisztérium a biharkeresztesi határszéli kirendeltsége révén már a húszas évek második felétől figyelemmel kísérte a határ túloldalán folyó eseményeket. A Magyar Távirati Iroda (K 428) 1928-tól kezdődően tudósított a Szatmár-vidéken történetekről. Folyamatosan szemlélte a Romániában megjelenő német és román napilapokat, és időnként elemezte is az aktuális helyzetet.

Az elsődleges források közé sorolom a különböző magyar és román népszámlálások eredményeit is. A szatmári svábok történetével foglalkozó szakirodalom egyik folyamatosan vitákat kiváltó kérdése ugyanis a szatmári svábok lélekszáma. Ezek az adatok természetesen megfelelő forráskritikával kezelendők.

A másodlagos források közé tartozik a korabeli publicisztika. Ezek közül a téma szempontjából legfontosabb, a szatmári Gauamt 1926-tól megjelenő lapja a *Mitteilungen der Deutsch-schwäbischen Volksgemeinschaft Gau Sathmar*, amely 1935-től *Sathmarer Schwabenpost* címmel jelent meg. Ennek példányait a stuttgarti Institut für Auslandsbeziehungen könyvtára őrzi. A kezdetben rendszertelenül, majd kéthetente, magyar és német nyelven megjelent lap nagyon fontos információkat tartalmaz a mozgalmat illetően: helyi híreket, a népiségi munka módját, eredményeit. Mindez a levéltári forrásokból nem rekonstruálható. Ebbe a forráscsoportba tartoznak a Magyar Kisebbség, a Magyar Szemle, a Nation und Staat folyóiratok, valamint a romániai napilapok is.

Dolgozatomban felhasználtam a téma magyar, német és román nyelvű szakirodalmát is. Tilkovszky Loránt: *A szatmármegyei németység a két világháború között*, továbbá Tilkovszky Loránt – Wiedinger Melinda: *Magyar memorandum és német válasz*, valamint Barabás László: *A szatmári svábok felfedezése a német népcsoportpolitika számára az első világháború után* című tanulmányai a szatmári svábok két világháború

közötti történelmének egy-egy szegmensét mutatják be. Spannenberger Norbert is kitér a szatmári helyzetre a második bécsi döntés kapcsán *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között* című monográfiájában.

A román szakirodalom figyelmét elkerülték a szatmári svábok, Vasile Ciobanu: *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944* (Adalékok az erdélyi szászok történetéhez 1918–1944) című munkája csak néhány mondat erejéig foglalkozik a szatmári németekkel.

A világháború után az első tanulmányok nem a helybeliek tollából születtek. Az 1920-as évek derekán az anyaország által is felfedezett szatmári svábokról több, kisebb-nagyobb tanulmány jelent meg Németországban. Johann Straubinger prelátus, stuttgarti Caritas vezető, miután 1925-ben bejárta Szatmár megyét, 1927-ben „*Die Schwaben in Sathmar*” címmel megjelenő könyvével tulajdonképpen felhívta az anyaországi közvélemény figyelmét a szatmári svábokra. Carl Müller, aki az Ausland Institut megbízásából járt a megyében, tapasztalatait Straubingerhez hasonlóan egy könyvben foglalta össze. Hugo Moser – aki az első németországi diákcsoporttal érkezett, és akinek érdeklődését a szatmári svábok iránt éppen a már említett Straubinger könyve keltette fel – többszöri látogatás után a szatmári nyelvjárásról, népdalokról és gyerekdalokról írt tanulmányokat. A harmincas évek elején kezdett kifermálódni egy helyi német értelmiségi réteg. 1931-ben magyar nyelven jelent meg a mezőpetri születésű Vonház István *A Szatmári sváb telepítések* című munkája, amely aprólékosan dolgozza fel a telepítések történetét. A szatmári német értelmiség egy része közvetlenül a háború után, vagy a kommunista diktatúra idején elhagyta az országot. Stefan Schmied, Ferdinand Flesch, Ernst Hauler, Sepp Pfeiffer (és még sokan mások) tollából sorra jelentek meg a szatmári svábok történetéről szóló írások. Noha ezek a tanulmányok tartalmazzak rendkívül fontos adatokat is, főleg a magyarosítás/elmagyarosodás, illetve az egyház szerepének kérdésében teljes mértékben elfogultnak tekinthetők. Számos falumonográfia is megjelent, amelyeket általában helyi papok vagy tanítók írtak. Ezekben a falvak történetére vonatkozóan komoly kutatásnak lehetünk tanúi, de a mozgalommal kapcsolatban általában átveszik az előbb említett munkák adatait. Néhány kisebb lélegzetű tanulmány a szatmári sváb népszokásokat dolgozza fel.

Az írott források következő csoportját a romániai németiség történetét feldolgozó munkák képezik, román és német nyelven. Noha ezek részletesek, komoly levéltári kutatásokra épülnek, azonban a két nagy német népcsoport, az erdélyi szászok és a bánáti svábok történetét mutatják be, és csak érintik a szatmári svábok történetét. Ide sorolhatók a teljesség igénye nélkül, Johann Böhm, Wolfgang Miege, Karl M. Reinerth, Vasile Ciobanu és Hildrun Glass felhasznált munkái.

III.

A DISSZERTÁCIÓ FELÉPÍTÉSE

A disszertációt a szatmári svábok 1918 előtti történetének bemutatásával kezdtem (3. fejezet). Röviden felvázoltam a telepítés körülményeit, valamint azokat a XIX. század második felétől felerősödő gazdasági, társadalmi és politikai folyamatokat, amelyek eredményeként az impériumváltás idején már településenként differenciáltan asszimilálódott sváb közösség regisztrálható.

A 4. fejezetben ismertetem az új román állam születésének körülményeit és azt a román politikai környezetet, amelyben a szatmári német mozgalom kibontakozott. Különös figyelemmel kísértem a román politikai pártok kisebbségi kérdésekben foglalt álláspontját.

A következő rész (5. fejezet) Románia kisebbségpolitikáját mutatja be, különös tekintettel a kisebbségek helyzetének jogi szabályozására. Külön kitérek a gyulafehérvári határozatokra, az 1920-ban Romániával aláíratott kisebbségvédelmi szerződésre, és az 1923-as és 1938-as alkotmányok kisebbségekre vonatkozó paragrafusaira, ezeket összevetem a kormányok gyakorlatban alkalmazott intézkedéseivel. A kisebbségek – így a szatmári svábok – helyzetére való közvetlen hatásai miatt kiemelten vizsgálom az 1921-es földreformot és a román kormányok által hozott különböző tanügyi törvényeket.

A 6. fejezetben Románia német kisebbségi csoportjait mutatom be, különös tekintettel az erdélyi szászokra és bánáti svábokra, akik közvetlen szerepet játszottak a szatmári német nemzeti ébredés kibontakozásában és a német

mozgalom szervezésében. Ebben a fejezetben vázoló azokat a társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai és számbeli különbségeket, amelyekkel az egyes német közösségek elkezdtek „új életüket” Nagy Romániában.

A következő egységben (7. fejezet) a romániai németek és ezen belül a szatmári svábság sorsát is befolyásoló külső körülményeket elemzem: a német népcsoportpolitika változásait a weimari köztársaság és a nemzetiszocialista Németország idején, Magyarország és Németország érdekeit az utódállamok német és magyar kisebbségének kérdésében, valamint a romániai német és magyar kisebbség viszonyának alakulását, különös tekintettel a Szatmárban kibontakozó német mozgalomra.

A 8. fejezetben az 1880-as és 1910-es magyar, az 1920-as, 1930-as román és az 1941-es magyar népszámlálásokat összehasonlítva és elemmezve igyekszem rekonstruálni a szatmári sváb, illetve sváb eredetű közösség lélekszámát, nem tévesztve szem elől a népszámlálások alkalmával érvényesülő torzító hatásokat.

A 9. fejezet a német mozgalmat mutatja be a kezdetektől a második bécsi döntésig. A mozgalom történetében négy szakaszt különítettem el. Az 1918–1926 közötti első szakasz a szatmári svábok németek által való felfedezésének kora. Ekkor jelennek meg a térségben a szászok és a bánáti svábok, valamint a különböző németországi társadalmi szervezetek küldöttei. Céljuk az volt, hogy felmérjék a szatmári svábok helyzetét, illetve a népiségi munka lehetőségeit. A mozgalom következő szakaszában (1926–1930), az 1926-ban megalakult Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Fritz Winterhofen vezetésével kisebb-nagyobb sikereket ért el: megalakultak az első helyi szervezetek, megindult a harc a német nyelvű oktatásért és egyházi szolgálatért – mindez a román állam hathatós támogatásával. Az első németországi csoportok is megérkeztek a térségbe. Az 1930–1934 közötti időszak a mozgalom ideiglenes hanyatlásának a kora. Mindez elsősorban Winterhofen következtlen magánakcióinak volt köszönhető. A Német Párttal való előzetes egyeztetés nélkül, a román állam támogatását élvezve küzdött a német tannyelv bevezetésért, azokban a falvakban is, ahol a lakosság azt már nem igényelte, vagy kifejezetten ellene volt. Ezzel tulajdonképpen elmérgesítette a viszonyt a német és magyar kisebbségi pártok között, és sokan a helyiek közül is elfordultak

a mozgalomtól. Ennek ellenére sikerült elérnie, hogy az állam megszüntesse a térségben a magyar nyelvű oktatást. A következő szakaszban (1935–1940) a mozgalom ismét szervezeten tevékenykedett, és a többi romániai német közösséghez hasonlóan, végérvényesen nemzetiszocialista befolyás alá került. A szász, illetve a bánági német iskolákban, továbbá németországi egyetemeken, főiskolákon végzetek száma radikálisan nőtt, s ezzel megjelent az 1920-as években még teljesen hiányzó német értelmiség. E fejezetben kitértem a mozgalom szervezése során alkalmazott eszközökre és módszerekre, a sajtóra, valamint azokra az akciókra és rendezvényekre, melyek révén megnyerni kívánták a szatmári svábokat a mozgalom számára.

Külön fejezetet szenteltem (10. fejezet) az iskoláért folytatott harcnak. Az iskola mint „nemzeti erődítmény“, a magyar és a német kisebbség szemében is stratégiai jelentőséggel bírt. Ezt a harcot a magyar nyelvhez ragaszkodó papság és a szülők 1934-re elvesztették. Winterhofennek ugyanis román kormánytámogatással sikerült elérnie, hogy egy iskola kivételével mindenütt a német vagy a román tanítási nyelv érvényesüljön.

A 11. fejezetben a német mozgalom és a katolikus egyház viszonyát mutatom be. A mozgalom papellenes szlogenekkel indult, s a román hatóságok támogatásával nem egyszer törvényellenesen avatkozott be az egyház által irányított iskolák önkormányzatába. A mozgalom vezetősége a magyar érzelmű papságot kritizáló memorandumokat juttatott el a bukaresti pápai nunciátúrára, sőt a Szentszékhez is. Ebben a fejezetben nyomon követem a Fiedler István püspök kinevezését megelőző diplomáciai tevékenységet is, amelyben természetesen ellentétes oldalon mind a magyar, mind a román és a német kormány is aktívan kivette részét, akár csak a kisebbség maga. Az elemzés kiemelt tárgya Fiedler püspök tevékenysége és a mozgalomhoz fűződő viszonya.

Az utolsó fejezetben a Szatmár-vidéki sváb falvakra jellemző népszokások és ünnepek rövid felelevenítésével igyekszem az olvasó számára közelebb hozni a dolgozatban tárgyalt közösségek hagyományait és mentalitását.

A kitekintésben vázlatosan ismertetem a mozgalom történetét a második bécsi döntéstől a világháború végéig. Külön figyelmet szentelek az impériumváltás

faluközösségekre gyakorolt hatásának, valamint az 1945-ös deportálások következményeinek.

IV.

AZ ÉRTEKEZÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

Disszertációm a szatmári svábok két világháború közötti történetének, illetve a német mozgalom tevékenységének az eddigi legszélesebb forrásbázison történt elemzése. A kutatásban – szemben a legtöbb szatmári származású németországi szerzővel – nemcsak a korabeli sajtóban megjelent publikációkra támaszkodtam, hanem a vizsgálatba bevontam a német külügyminisztérium levéltárában, valamint a Magyar Országos Levéltárban fellelhető, a kérdéssel kapcsolatos forrásokat is. A szatmárnémeti Püspöki Levéltár vonatkozó iratait elsőként feldolgozva, olyan forrásokat is felhasználhattam a mozgalom történetének rekonstrukciójában, amelyek más szerzők előtt korábban ismeretlenek voltak. Mindezek következtében már maga a témafeldolgozás is új tudományos eredményként kezelhető.

Az 1918-at megelőző időszak asszimilációs trendjének vizsgálatával kapcsolatban arra az álláspontra jutottam, hogy az egymással ellenkező felfogások az igazságnak csak egy-egy szeletét tartalmazzák. Valóban igaz, hogy a magyar állam a 19–20. századi nemzetépítés során hozott olyan törvényeket és rendeleteket, amelyek elősegítették (sőt egyenesen célozták is) a kisebbség nyelvvesztését és asszimilációját, de a folyamat vizsgálatakor nem hagyhatók figyelmen kívül az egyéb társadalmi, gazdasági és földrajzi összefüggések sem, amelyek a közösségeket az akkulturáció irányába mozdították el.

Az asszimiláció előrehaladott fokának és a német mozgalom bázisának kérdésében fontos tételelem, hogy a sváb falvak nem képeztek egy zárt tömböt, hiszen az egykori telepes falvak szétszórta, részben magyar, részben román települések szomszédságában helyezkedtek el. Nem beszélhetünk tehát egy tömbben élő, etnikailag homogén közösségről, hiszen több faluban már a kezdettől fogva együtt éltek svábok, magyarok és románok. Ennek megfelelően az asszimiláció előrehaladottsága az egyes településeken változó volt. A viszonylag elszigetelten élő

öt bükkaljai sváb településen ugyan tudtak magyarul, de az egész időszakban svábul beszéltek, s a népszámlálkor is konzekvensen a németet vallották anyanyelvüknek. A többi faluban – eltérő mértékben ugyan – az idősebb generáció még németül érintkezett egymással, a fiatalabb korosztályok viszont már magyarul beszéltek.

Dolgozatomban a levéltári forrásokra támaszkodva rekonstruáltam a mozgalom támogatásában részt vevő, vagy az azzal szembehelyezkedő aktorok törekvéseit, s fontosabb lépéseit. Részletekbe menően feltárult a román kormányzatok és a mozgalom kapcsolata, a német állam támogató, de helyenként komoly kritikát is megfogalmazó hozzáállása, és a magyar kormányzatok, valamint az Országos Magyar Párt mindvégig mereven elutasító álláspontja is.

Disszertációm fontos megállapítása, hogy a mozgalom egyértelműen külső impulzusok hatására indult. A román állam (és közigazgatás) hívta fel a szász politikai elit figyelmét a Szatmár-vidéki németekre. Ezek után a szászok és a bánsági svábok is érdeklődni kezdtek a terület sváb lakossága iránt, s megkezdődött a régió „felfedezése”. A német társadalmi szervezetek, és rajtuk keresztül a külügyminisztérium is támogatásra méltónak tartotta az itt élő sváb lakosság nemzeti ébredésének előmozdítását. Winterhofen erre a háttérre alapozva indította be 1926-ban mozgalmát. Természetesen a képet árnyalja, hogy a szatmári sváb falvak lakosságának egy része nyitott volt a mozgalom törekvéseire, de önmaga erejéből nem jutott el odáig, hogy egy szervezet alapítását kezdeményezze.

A mozgalom és a katolikus egyház viszonyának kérdésében árnyaltabb képet mutatok be. Winterhofen mozgalma az iskolakérdés miatt valóban egyház- és papellenes retorikával kezdte meg működését (a vezetőséget illetően ez a későbbiekben sem változott). Ugyanakkor az is egyértelműen kimutatható, hogy a helyi papság jelentős része magyar érzelmű volt, és idegenkedett a mozgalomtól, illetve annak funkcionáriusaitól. A néhány szerző által evidenciaként kezelt tétel azonban, amely szerint ez a megállapítás az egész papságra érvényes volt, megdőlni látszik. Azokban a falvakban ugyanis, ahol a lakosság által használt nyelv a sváb volt, általában probléma nélkül zajlott le a német tanítási nyelvre való átállás.

Az iskolákért folytatott küzdelem rekonstruálása során – a püspöki levéltár anyagaira és a Historia Domusokra támaszkodva – az is nyilvánvalóvá vált, hogy Winterhofen harca a német tannyelvű iskolákért egyáltalán nem részesült a lakosság egészének osztatlan támogatásában, sőt néhány településen kifejezetten a szülők (eredménytelen) tiltakozását váltotta ki.

A disszertáció eredményei közé tartozik, hogy elsőként sikerült részleteiben rekonstruálni a Fiedler püspök kinevezése körüli német, román és magyar diplomáciai háttér-tevékenységet, valamint a püspök körüli politikai csatározásokat. A magyarok kezdetben bizalmatlanul tekintettek a sváb származású püspökre, akik később fontos szövetségesüknek tekintettek a mozgalom térnyerése ellen folytatott harcukban. Ezzel szemben a németek és a román állam kezdetben azt az egyházi főméltóságot látták benne, aki származásától indítva és befolyásánál fogva támasza lesz a szatmári svábok német öntudatra ébresztésének. A püspök kezdetben pozitívan viszonyult az általa jogosnak és reálisnak ítélt igényekhez, de a mérlegelés nélküli, a lakosság nyelvismeretét figyelmen kívül hagyó döntésekre nem volt hajlandó. Ráadásul személyét és papjait is folyamatos támadások érték a mozgalom vezetői részéről, akik azzal, hogy ott is követelték a német oktatási és prédikálási nyelvet, ahol a szülők tiltakoztak ellene, s akaratuk keresztülvitelére a püspökség feje felett a román kormánnyal szövetkeztek, lényegében az egyház tekintélyét (is) rombolták. Fiedler ezek után elfordult a mozgalomtól.

Fel kell tenni a kérdést: sikeres volt-e a német mozgalom és milyen eredményeket tudott felmutatni. A német iskolák, a német egyházi szolgálat, a megélénkülő német kulturális élet kétséget kizáróan komoly eredménynek tekinthetők. Másfelől azonban a mozgalom felzaklatta a közösségek életét, s ez nem ritkán a családokon belüli kapcsolatokban is lecsapódott. Egy eredménye azonban bizonyosan konstatálható: a két világháború közötti német nemzeti ébredés – ha nem is állította meg teljesen, de – egy időre elodázta a közösségek teljes elmagyarosodását.

V.

PUBLIKÁCIÓK ÉS ELŐADÁSOK

Magyar nyelven megjelent tanulmányok

1. Európai integrációs törekvések Romániában a 20. század első felében. *Pro Minoritate*, 2007/nyár. 171-208.
2. Német nemzetiség, magyar iskola, román állam. A szatmári svábok iskolaügye az 1920-as években. In: *Kutatási füzetek*, 13. Szerk.: Bene Krisztián, Sarlós István, Vitári Zsolt. Pécsi Tudományegyetem 2008. 11-33.

Megjelenés előtt:

1. A szatmári svábok és a német népi mozgalom Romániában 1919-1941 (2 ív)
(Közlésre elfogadva: *Múltunk*)
2. A szatmári németek a XIX. században
(Közlésre leadva)

Idegen nyelven megjelent tanulmány

1. Aspekte ethnischer Identität bei den Sathmarer Schwaben. In: *Arbeitshefte des Ungarndeutschen Sozial- und Kulturwerks e. V. Heft Nr. 2.*, Backnang, 2003. 1-8.

Recenzió

1. Eugenia Glodariu: *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarchia Habsburgică (1860-1918)*. (A román diákok kulturális szervezetei a Habsburg Monarchiában). In: *Századok*, 135. (2001) 1. sz. 215-218.

Konferenciákon való részvétel

1. 1999: október 23-25. Nyíregyházi főiskola.
Előadás: *Sváb telepések Szatmárban.*
2. 2002: *Aktuelle Forschungen zur ungarndeutschen Geschichte*. (Stuttgart, 2002, október 6.)
Előadás: *Aspekte ethnischer Identität bei den Sathmarer Schwaben*
3. 2004: A közép-európai fogalom változásai a 20. században. A kis nemzetől a közép-európai föderációig. (Modernkori Történeti Tanszék, Pécs, 2004. május 12.)
Előadás: *Európai integrációs törekvések Romániában a 20. század első felében*

4. 2009: Geschichte der Deutschen in Ungarn im 19. Jahrhundert. (Pécs, 2009. szeptember 18–19.)

Előadás: *A szatmári svábok a 19. században*

Egyéb szakmai tevékenységek:

Dokumentumfilmek

- 1) *Századunk* című dokumentumfilm-sorozat, szerkesztő 255 rész, készítette a Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárában, Budapest, 2002-2006.
- 2) *Emlékképek* című dokumentumfilm-sorozat, szerkesztő, készítette a Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárában, Budapest, 2002-2003.
- 3) *A háborúnak vége* dokumentumfilm, szerkesztő, készítette a Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárában, Budapest, 2005.
- 4) *Két hazában...* (1956-os menekültek Ausztriában) dokumentumfilm, szerkesztő, készítette a Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárában, Budapest, 2007.
- 5) *Donáth Ferenc (1913-1986) emlékek és élet*, történelmi portré, szerkesztő, készítette a Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárában, Budapest, 2008.
- 6) *Ezerkilencszázötvennyolc. A chilloni fogoly. Kosáry Domokos olvasónaplója.* 13 részes történelmi portré sorozat, szerkesztő, készítette a Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárában, Budapest, 2009.

DVD-ROM publikációk

- *Az 1956-os forradalom adattára*, szerkesztő, a Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány és az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára közös kiadása, Budapest, 2005.

- *Megrendült a világ. A Nagy Imre és társai elleni per hangfelvétele és szó szerinti leirata*, munkatárs, kiadó: Magyar Országos Levéltár, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Országos Széchényi Könyvtár Történelmi Interjúk Tára, Kossuth Kiadó Zrt., Budapest, 2008.
- *A rendszerváltozás évei 1988-1990*, munkatárs, kiadja a Magyar Országos Levéltár (várható megjelenés 2010 márciusa).